

ІЛЛЯШЕНКО О.В.

*Інститут хімічних технологій
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля (м. Сєверодонецьк*

ПОГОРЕЛОВ Ю.С.

*Полтавський національний технічний
університет імені Юрія Кондратюка*

ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

У статті досліджено особливості формування механізму управління системою економічної безпеки підприємства. Розглянуто склад та функціональне призначення елементів такого механізму, ґрунтуючись на позиції поєднання захисного та гармонізаційного підходів до розуміння сутності економічної безпеки. Наведено елементи структурно-логічної схеми визначення підходів до побудови механізму управління системи економічної безпеки підприємства, що дозволяє логічно провести дослідження окремих складових. Виділено основні підходи до трактування терміну «механізм управління» та виділено значно меншу їх кількість з позиції механізму управління економічною безпекою підприємства та механізму управління системою економічної безпеки підприємства. Виділено низку суттєвих відмінностей розрізнення механізмів системи економічної безпеки підприємства. Сформовано сутність співвідношення між механізмами управління економічною безпекою підприємства та управління системою економічної безпеки підприємства.

ILLYASHENKO O. V.

Institute of chemical technologies of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Severodonetsk)

POHORELOV Y.S.

Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

CONDITIONS OF FORMING MECHANISM FOR MANAGING ECONOMICAL SECURITY SYSTEM AT ENTERPRISE

In the paper, peculiarities of forming the mechanism for managing economical security system at enterprise are studied. Based on unification of defensive and harmonizing approaches to economical security comprehension, the line-in and functional destination of elements in such mechanism are considered. There are presented elements of structural-logical scheme for determining approaches to develop a mechanism for managing economical security system at enterprise, what allows to research logically separate components. Main approaches to treat «management mechanism» are underlined, and the much lesser number of them is accented due to mechanism for managing enterprise economical security and mechanism for managing economical security system at enterprise. A series of substantial differences between mechanisms of economical security system at enterprise are severed. The core of relationship between mechanisms for managing enterprise economical security and for managing economical security system at enterprise is formed.

Вступ. У сучасних надзвичайно нестабільних умовах господарювання для більшості підприємств постає актуальне питання формування якісної системи економічної безпеки. Така система здатна нівелювати значну кількість загроз і не допустити виникнення безпосередньо на підприємстві кризових явищ з абсолютно негативними наслідками. Функціонування зазначеної системи на достатньому рівні можливе лише за умови існування дієвого механізму управління системою економічної безпеки підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічна безпека суб'єктів господарювання, формування надійної системи економічної безпеки та управління нею, все більше привертають увагу науковців, серед яких необхідно виділити праці Козаченко Г., Ляшенко О., Погорелова Ю., Рудніченка С., Кавуна С., Шульженко Л. які використовуючи системний підхід, акцентують увагу саме на формування системи економічної безпеки підприємств. Однак питання формування механізму управління системою економічної безпеки підприємства висвітлені доволі фрагментарно, що обумовлює актуальність дослідження.

Метою статті є визначення основних передумов формування механізму управління системою економічної безпеки підприємства.

Основні результати дослідження. На думку різних науковців, система економічної безпеки суб'єктів господарювання може включати різноманітний набір елементів. Також доволі сильно відрізняються зв'язки у такій системі в залежності від обраного підходу до розуміння економічної безпеки і методів формування системи економічної безпеки. Тобто СЕБП змістово може бути доволі різною й може бути модифікованою протягом періоду часу для забезпечення виконання своїх цілей.

Необхідність та доцільність модифікації СЕБП з урахуванням контрольованості складу СЕБП та зв'язків між її елементами дозволяє визнати її не тільки суб'єктом, але й об'єктом управління. Тобто з цієї точки зору управлінська природа СЕБП є дуалістичною: для забезпечення економічної безпеки підприємства СЕБП є суб'єктом управління, оскільки саме СЕБП дозволяє діагностувати, виявити та нейтралізувати загрози підприємстві; у контексті модифікації та коригування змісту й складу СЕБП, зв'язків між її елементами вона є об'єктом управління.

Визнання СЕБП об'єктом управління дозволяє поставити питання щодо механізму управління СЕБП. Доцільно розглянути більш детально склад та функціональне призначення елементів такого механізму, ґрунтуючись на позиції поєднання захисного та гармонізаційного підходів до розуміння самої сутності економічної безпеки. Вибір захисного та гармонізаційного підходів як основи побудови механізму управління СЕБП зумовлений об'єктивним характером впливу загроз, ризиків та задоволення інтересів підприємства на його економічну безпеку, з одного боку, та можливістю збалансувати відносини між зацікавленими суб'єктами всередині підприємства та між підприємством й його зовнішнім середовищем, з іншого боку. Тобто вибір захисного підходу до розуміння економічної безпеки підприємства дозволяє ідентифікувати та нейтралізувати загрози, а вибір гармонізаційного підходу до розуміння економічної безпеки дозволяє сформулювати довгостроковий фундамент такої безпеки.

Визначення поняття механізму управління СЕБП є доволі специфічним, оскільки необхідно розмежовувати механізм управління економічною безпекою і системою економічної безпеки. Така позиція обумовлюється дещо різним призначенням механізму управління СЕБП і механізму управління економічною безпекою.

Дослідження механізму управління СЕБП передбачає визначення принципів, цілей та параметрів функціонування механізму управління СЕБП, які дозволяють поглибити та структурувати окремі фундаментальні складові такого механізму і обумовлюють формалізацію його структури та наявні зв'язки між окремими елементами.

Таким чином вибудовується структурно-логічна схема визначення підходів до побудови механізму управління СЕБП, що дозволяє логічно провести дослідження окремих складових, а саме:

1. Визначення поняття механізму;
2. Визначення поняття механізму управління СЕБП;
3. Уточнення призначення механізму управління СЕБП;
4. Визначення принципів функціонування механізму управління СЕБП;
5. Визначення цілей механізму управління СЕБП;
6. Визначення параметрів функціонування механізму управління СЕБП;
7. Визначення елементів механізму управління СЕБП та їхнього функціонального призначення;
8. Визначення зв'язків між елементами механізму управління СЕБП;
9. Визначення підходів до побудови механізму управління СЕБП.

Підкреслимо, що саме призначення механізму управління СЕБП є найбільш вагомим з позиції обумовлення формалізації принципів, цілей, параметрів та зв'язків між елементами такого механізму. Відповідно, підходи до побудови механізму управління СЕБП також певною мірою відрізняються в залежності від складу елементів такого механізму та зв'язків між ними.

Аналіз існуючих підходів до архітектоніки та змістового наповнення системи економічної безпеки підприємства дозволяє висловити позицію щодо актуальності поглибленого дослідження механізму

управління СЕБП. Це обумовлено особливим значенням такого механізму для оптимального функціонування СЕБП, тобто приведення такої системи у стан «бойової готовності» для забезпечення максимально-можливого рівня захисту економічних інтересів підприємства та мінімізації негативного впливу явних і потенційних загроз. СЕБП буде в змозі виконувати свої завдання та захищати підприємство тільки у разі, якщо сам стан СЕБП, насиченість її окремими елементами, наявні зв'язки між елементами будуть відповідати рівню поставлених перед СЕБП завдань. Саме за рахунок механізму управління відбувається цілеспрямована взаємодія елементів і досягається необхідний рівень їх узгодженості функціонування, не виключенням є і СЕБП. Зазначимо, що у розумінні більшості науковців механізм є формою взаємодії окремих елементів (процесів), яка дозволяє досягти цілей кожного елемента й їхньої сукупності в цілому. Механізм описує, як можуть діяти елементи, до чого приведе набір їхніх дій.

Дослідження механізму управління СЕБП та побудова такого механізму обумовлює необхідність вивчення понять механізму управління. Підходи до трактування термінів «механізм управління», «механізм управління економічною безпекою», «механізм управління системою економічної безпеки» наведено у табл. 1. Аналіз позицій науковців (таблиця 1) дозволяє дійти висновку про значну кількість підходів до трактування терміну «механізм управління» та значно меншу їх кількість з позиції механізму управління економічною безпекою підприємства та механізму управління системою економічної безпеки підприємства.

Розуміння механізму управління системою економічної безпеки звичайно походить від розуміння механізму як такого з урахуванням специфіки СЕБП як центрального об'єкту впливу такого механізму.

Таблиця 1

Трактування термінів «механізм управління», «механізм управління економічною безпекою»

<i>Механізм управління – це...</i>	
Веснін В.Р. [1, с. 20]	взаємодія керуючої та керованої підсистем
Гончарук А.Т. [2, с. 233]	система методів, дій і взаємозв'язків організаційних одиниць, що в сукупності вирішують завдання управління ефективністю
Коротков Е.М. [3, с. 91]	сукупність мотивів діяльності активності персоналу, які визначають як саму можливість, так і ефективність управління, від яких залежить сприйняття впливу
Косовських О.А., Трифонов Ю.В. [4, с. 183]	і спосіб управління і рушійна сила, за допомогою якої суб'єкт управління здійснює безпосередній вплив на об'єкт управління
Лафта Дж. К. [5, с. 61]	сукупність засобів впливу, що використовуються в управлінні, або, точніше, комплекс важелів, які використовуються в управлінні
Сімкін Д.Г. [6, с. 89]	механізм взаємозв'язку і взаємодії організаційної структури управління та організації процесів прийняття рішень з методами, прийомами і правилами господарювання, спрямований на його більш ефективне функціонування та розвиток в цілому
Маннапов Р.Г., Ахтарієва Л.Г. [7, с. 54]	складна сукупність інструментів і процесів прямого (безпосереднього) і непрямого впливу (координація, стимулювання, регулювання) на соціальні та ринкові умови життєдіяльності регіонального співтовариства, які забезпечують підвищення ефективності регіональної економіки, зростання якості життя населення
Мішін В.М. [8, с. 48].	сукупність організаційних та економічних компонентів, що забезпечують узгоджене, взаємозалежне і взаємодіюче функціонування всіх елементів системи для досягнення цілей організації
<i>Механізм управління економічною безпекою підприємства – це</i>	
Шатохін А. Л., Ігнашкіна Т. Б. [9, с. 401].	система, яка складається з суб'єкта та об'єкта управління, що використовують різноманітні методи, важелі, засоби, ресурси для своєчасного вирішення комплексу завдань з метою захисту, підтримання та покращення господарської діяльності в умовах постійної зміни зовнішнього середовища
Каламбет С.В., Воропай В.А. [10, с. 106-113].	сукупність загальних і спеціальних методів, засобів, важелів організаційної, управлінської, економічної діяльності підприємства на основі дотримання нормативно-правових актів та використання необхідної інформації з метою забезпечення економічної безпеки підприємства.

Механізм управління економічною безпекою слід відрізнити від механізму управління системою економічної безпеки, хоча ці два види механізмів є близькими за сферою використання (табл. 2)

Таблиця 2

Розрізнення механізмів системи економічної безпеки підприємства

Критерій	Механізм управління економічною безпекою	Механізм управління СЕБП
Мета функціонування	Забезпечення необхідного рівня економічної безпеки підприємства за рахунок своєчасного виявлення та нейтралізації загроз підприємству, задоволення його інтересів та узгодження інтересів зацікавлених суб'єктів внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства	Забезпечення належного стану СЕБП шляхом визначення та наповнення її необхідними елементами, забезпечення зв'язків між такими елементами, своєчасного коригування складу та структури СЕБП
Критерій функціонування	Рівень економічної безпеки підприємства	Стан СЕБП
Об'єкт управління	Загрози, ризики, інтереси, ресурси підприємства	СЕБП
Суб'єкт управління	СЕБП	Керівництво підприємства
Характер управління	Неперервний	Дискретний

Механізми управління економічною безпекою та управління системою економічної безпеки є різними механізмами, і їх не можна ототожнювати. У механізмі управління економічною безпекою центральним органом управління є СЕБП, яка й забезпечує належний стан економічної безпеки підприємства. У механізмі управління СЕБП сама СЕБП є об'єктом управління, тобто ми впливаємо не на загрози, ризики або інтереси підприємства, а на склад та структуру системи, адаптуючи таку систему до потреб підприємства, особливостей підприємства та його зовнішнього середовища тощо. Разом із тим, зазначені механізми є пов'язаними між собою: результати механізму управління СЕБП є основою для функціонування механізму управління економічною безпекою підприємства.

Враховуючи існуючі підходи, зазначимо, що механізм управління СЕБП функціонує за безпосередньої участі суб'єктів захисту. Такі суб'єкти з використанням складових елементів механізму формують способи захисту які відповідають стану СЕБП у певний визначений момент часу. Засоби захисту спрямовані на забезпечення оптимального стану об'єктів захисту. Тому під механізмом управління СЕБП ми розуміємо цілеспрямований вплив суб'єктів захисту на об'єкти захисту за допомогою складових елементів механізму управління економічною безпекою та прийняття рішень щодо використання належних способів захисту, які формуються відповідно до оцінки стану СЕБП і забезпечують її функціонування на визначеному рівні ефективності. Отже, співвідношення між зазначеними механізмами управління економічною безпекою підприємства та управління системою економічної безпеки підприємства може бути проілюстровано як на рис. 1.

Коментуючи заявлене співвідношення між механізмами управління економічною безпекою підприємства та управління системою економічної безпеки підприємства, слід сказати таке. Механізм управління економічною безпекою підприємства є важливою складовою частиною системи економічної безпеки й складається з комбінування суб'єктів захисту підприємства, об'єктів такого захисту та використовуваних способів захисту. Слід підкреслити, що механізм управління економічною безпекою підприємства не замінює собою систему такого управління (хоча й є вагомою складовою такої системи), й ототожнювати їх не можна. Механізм управління системою економічної безпеки підприємства впливає на СЕБП в цілому, коригуючи її відповідно до потреб управління підприємством та особливостей його зовнішнього середовища. Слід підкреслити, що механізм управління системою економічної безпеки підприємства напругу не впливає на загрози та ризики підприємства, не забезпечує їхнє виявлення або нейтралізацію, але такий механізм дозволяє побудувати та у разі необхідності скоригувати необхідну СЕБП, яка вже напругу буде забезпечувати необхідний стан економічної безпеки підприємства.

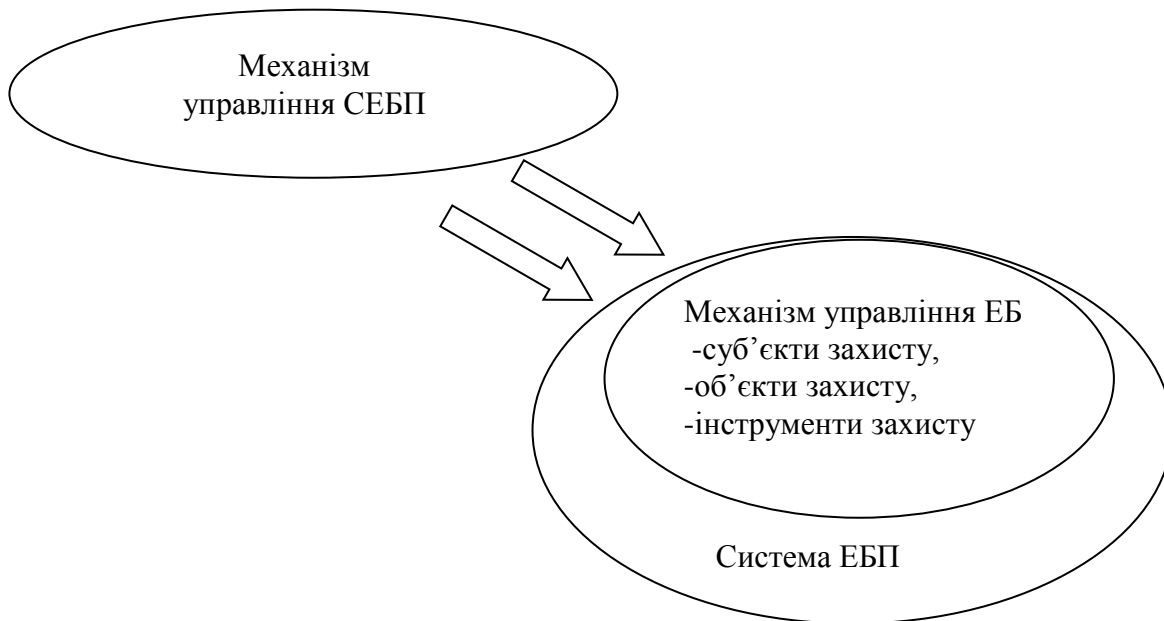

Рис. 1. Співвідношення між механізмами управління економічною безпекою підприємства та управління системою економічної безпеки підприємства

Відповідно для функціонування механізму управління СЕБП необхідно чітко визначити цілі такого механізму. Ціль завжди виступає як єдність мотивів, засобів та результатів. Вона впливає з аналізу потреб практики (реальної діяльності), а не з формальних конструктів теорії, тобто повинна досліджуватись не як щось заздалегідь передбачене, а як результат глибокого вивчення проблемної ситуації [11]. Вивчення практичного досвіду організації та управління системами економічної безпеки суб'єктів господарювання різних галузей та сфер діяльності дозволяє констатувати сукупність двох рівнів цілей механізму управління СЕБП.

Дворівневий підхід до встановлення цілей механізму управління СЕБП не є принципово новим. Такий підхід відображено у роботі М.І.Корольова [12]. Він виділяє генеральну ціль забезпечення захисту фірми від екстремальних впливів середовища – з мінімумом затрат створити постійно діючий механізм протистояння зовнішнім загрозам та забезпечити стабільність динаміки фірми. А також виділяє часткові цілі за певними напрямками, за строками, за об'єктами [12, с. 33]. Тобто виділення основних та другорядних цілей характерно для функціонування багатьох механізмів у тому числі і механізмів управління.

Адаптація цього підходу до механізму управління СЕБП дозволяє окреслити його цільову спрямованість на основі цілі першого рівня - забезпечення відповідності стану СЕБП внутрішньому та зовнішньому середовищу підприємства з метою забезпечення можливості виконання основного завдання СЕБП. Другорядні цілі в свою чергу відповідають генеральній цілі і більш детально висвітлюють саме специфіку управлінських процесів.

Окрім цього, функціонування механізму управління системою економічної безпеки ґрунтується на певних концептах, які дозволяють пояснити основні процеси, що відбуваються у межах системи та дії відповідного механізму. Концепти виступають формою результатів пізнання економічної безпеки і процесів інтеграції діяльності окремих підприємств і організацій, виникають в процесі структуризації інформації про екосистему, зводять різноманітність спостережуваних та наявних явищ в ній до чогось єдиного, підводячи їх під одну рубрику, дозволяють зберігати знання [13, с.134].

Оскільки механізм управління СЕБП є одним з різновидів механізмів у системі економічної безпеки, концепти такого механізму будуть відрізнятися від концептів загальної системи економічної безпеки, при цьому не спростовуючи базові – системні.

До концептів механізму управління системою економічної безпеки підприємства слід віднести такі.

Рефлексія – сутність концепту полягає у необхідності та спроможності механізму управління СЕБП відслідковувати стан об'єкту управління та здійснювати коригування дії механізму відповідно до загальної мети системи. Термін рефлексія походить від латинського (*reflexio* – звернення назад) і може трактуватися як процес осмислення чого-небудь за допомогою вивчення і порівняння [14]. Тому у контексті забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання дія механізму управління СЕБП повинна бути направленою на аналіз відповідності окремих складових механізму їх "ідеальному стану", який формує найбільш дієву захисну систему в цілому.

Цілеорієнтованість – чітко визначений цільовий характер функціонування механізму управління СЕБП направлений на досягнення ідеального стану системи економічної безпеки за рахунок ефективного виконання відповідних завдань та функцій.

Емпірична верифікація – результативність механізму управління СЕБП визначається не номінальними денотатами, а функціональністю самої СЕБП. Тобто здатністю і можливістю виконання основних цілей СЕБП.

Гранична керованість – проявляється у можливому виникненні певних хаотичних реакцій на управлінський вплив, які не дозволяють досягти ідеальної керованості системою економічної безпеки. Це викликає необхідність досягнення певного граничного рівня керованості за рахунок деяких цілеспрямованих зусиль, що направлені на забезпечення досягнення основних цілей механізму управління СЕБП.

Прагматична достатність – полягає у формуванні такого механізму управління СЕБП, який би за рахунок обмеженої кількості елементів та інструментів дозволяв отримувати максимально швидкий та достатньо всеохоплюючий ефект чіткого досягнення визначених цілей управління.

Висновки. Таким чином, окреслені теоретичні передумови конструювання механізму управління СЕБП дозволяють сформулювати цілісне уявлення про специфіку його функціонування та основні вимоги які повинен цей механізм задовольняти. Дія механізму управління СЕБП проявляється у реакції на зміни зовнішнього та внутрішнього середовища, які обумовлюють можливість настання негативних наслідків для СЕБП. Вони проявляються у погіршенні ключових параметрів СЕБП і потребують від менеджменту підприємства негайної реакції.

Література

1. Веснин В.Р. Менеджмент : учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. / В.Р. Веснин. – М. : ТК Велби, Проспект, 2006. – 504 с
2. Гончарук А.Т. Механизм управления эффективностью предприятий региона / А.Т. Гончарук // Регион : экономика и социология. 2009. – № 3. – С. 232-247.
3. Коротков Э.М. Концепция менеджмента/ Э.М. Коротков. – М.: Дека, 1997. – 304 с.
4. Косовских Е.А. Функциональная модель организационно-экономического механизма управления региональной инвестиционной деятельностью / Е.А. Косовских, Ю.В. Трифонов // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2008. – № 3. – С. 183-185.
5. Лафта Дж. К. Менеджмент : учеб. пособие / Дж. К. Лафта. – М. : ТК Велби. – 2004. – 592 с.
6. Симкин Д.Г. Некоторые особенности развития организационно-экономического механизма управления регионом / Д.Г. Симкин // Вестник ОГУ. – 2009. – № 8 (102). – С. 88-92.
7. Маннапов Р.Г. Современные закономерности, принципы, задачи и механизм регионального управления / Р.Г. Маннапов, Л.Г. Ахтариева // Вестник Челябинского государственного университета. – 2009. – № 3. (141). – С. 47-56.
8. Мишин В.М. Исследование систем управления : учебник для вузов / В.М. Мишин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА. – 2003. – 527 с.
9. Шатохин А. Л. Сутність та складові елементи механізму управління економічною безпекою підприємства / А. Л. Шатохин, Т. Б. Ігнашкіна // Бізнес-інформ. 2014. – № 2. – С. 396-401
10. Каламбет С.В. Механізм забезпечення економічної безпеки підприємств залізничної галузі / С.В.Каламбет, В.А.Воропай // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. 2013 – № 2. – С. 106-113

11. А.Д. Ульянов Содержание механизма управления в органах внутренних дел / А.Д.Ульянов, А.В.Жаглин // Вестник Воронежского института МВД России. 2010 – № 2. – С. 43-52
12. Королев М. И. Экономическая безопасность фирмы: теория, практика, выбор стратегии : [монография] / М. И. Королев. — М.: Экономика, 2011. — 284 с.
13. Шульженко Л.С. Економічна безпека стратегічного альянсу: системний підхід : [монографія] / Л.С. Шульженко. – Луганськ : ТОВ «Промдрук», 2014. – 318 с.
14. Философский энциклопедический словарь. [электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/1039/%D0%A0%D0%95%D0%A4%D0%9B%D0%95%D0%9A%D0%A1%D0%98%D0%AF

References

1. Vesnyn V.R. Menedzhment : uchebnyk. – 3-e yzd., pererab. y dop. / V.R. Vesnyn. – М. : TK Velby, Prospekt, 2006. – 504 s
2. Goncharuk A.T. Mehanyzm upravleniya efektyvnostju predpriyatij regyona / A.T. Goncharuk // Regyon : ekonomyka y sotsyologiya. 2009. – № 3. – S. 232-247.
3. Korotkov E.M. Konceptsiya menedzhmenta/ Э.М. Korotkov. – М.: Deka, 1997. – 304 s.
4. Kosovskiyh E.A. Funktsionalnaya model organizatsionno-ekonomicheskogo mehanyzma upravleniya regionalnoy ynvestitsionnoy dejatel'nost'yu / E.A. Kosovskiyh, Ju.V. Tryfonov // Vestnyk Nyzhegorodskogo unyversyteta ym. N.Y. Lobachevskogo. – 2008. – № 3. – S. 183-185.
5. Lafta Dzh. K. Menedzhment : ucheb. posobyе / Dzh. K. Lafta. – М. : TK Velby. – 2004. – 592 s.
6. Symkyn D.G. Nekotorye osobennosti razvitya organizatsionno-ekonomicheskogo mehanyzma upravleniya regyonom / D.G. Symkyn // Vestnyk OGU. – 2009. – № 8 (102). – S. 88-92.
7. Mannapov R.G. Sovremennye zakonomernosti, pryncypi, zadachy y mehanyzm regionalnogo upravleniya / R.G. Mannapov, L.G. Ahtaryeva // Vestnyk Cheljabynskogo gosudarstvennogo unyversyteta. – 2009. – № 3. (141). – S. 47-56.
8. Myshyn V.M. Yssledovanye system upravleniya : uchebnyk dlja vuzov / V.M. Myshyn. – М. : JuNYTY-DANA. – 2003. – 527 s.
9. Shatohin A. L. Sutnist ta skladovi elementy mehanizmu upravlinnja ekonomichnoju bezpekoju pidpryjemstva / A. L. Shatohin, T. B. Ignashkina // Biznes-inform. 2014. – № 2. – S. 396-401
10. Kalambet S.V. Mehanizm zabezpechennja ekonomichnoi bezpeky pidpryjemstv zaliznychnoi galuzi / S.V.Kalambet, V.A.Voropaj // Naukovyj visnyk: Finansy, banky, investytsii. 2013 – № 2. – S. 106-113
11. А.Д. Ул'янов Содерzhанье механызма управленья в органах внутренних дел / А.Д.Ул'янов, А.В.Жаглин // Vestnyk Voronezhskogo ynstytuta MVD Rossyy. 2010 – № 2. – S. 43-52
12. Korolev M. Y. Ekonomicheskaja bezopasnost fyrm: teoryja, praktyka, vibor strategyy : [monografija] / M. Y. Korolev. — М.: Ekonomyka, 2011. — 284 s.
13. Shulzhenko L.Je. Ekonomichna bezpeka strategichnogo aljansu: systemnyj pidhid : [monografija] / L.Je. Shulzhenko. – Lugansk : TOV «Promdruk», 2014. – 318 s.
14. Fylosofskij encyklopedycheskij slovar. [elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/1039/%D0%A0%D0%95%D0%A4%D0%9B%D0%95%D0%9A%D0%A1%D0%98%D0%AF

Рецензент: д.е.н., доцент, доцент кафедри менеджменту ХНУ С.М. Рудніченко